

Politeja

Nr 5(86), 2023, s. 55-80

<https://doi.org/10.12797/Politeja.20.2023.86.04>

Licencja: CC BY-NC-ND 4.0

Barbara JUNDO-KALISZEWSKA

Uniwersytet Łódzki

barbara.kaliszewska@uni.lodz.pl

DYSKURSY HISTORYCZNE PAŃSTW BAŁTYCKICH JAKO INSTRUMENT OCHRONY MŁODYCH DEMOKRACJI PO ROZPADZIE ZSRR

WYBRANE ASPEKTY

ABSTRACT **Historical Discourses of the Baltic States as an Instrument for the Protection of Young Democracies After the Collapse of the USSR: Selected Aspects**

The aim of the article is to discuss selected elements of the historical policy of the Baltic states, tracing the process of shaping their official historical discourse – from post-Soviet nationalist narratives and the glorification of interwar independence to the pro-Western freedom narrative. The starting point of the research is the hypothesis that the top-down memorisation processes of the Baltic states, the centre of which were anti-Sovietism and nationalism, were an effective instrument for protecting the young democratic systems in the Baltic Sea against both the neo-imperial attempts of Putin's Russia and the autocratic inclinations characteristic of other countries created after the collapse of the USSR.

Keywords: historical politics, collapse of the USSR, Lithuania, Latvia, Estonia, democracy

Słowa kluczowe: polityka historyczna, rozpad ZSRR, Litwa, Łotwa, Estonia, demokracja

WSTĘP

Estonia, Litwa i Łotwa są nazywane wyspą stabilnej demokracji w Europie Środkowej¹ i w 2022 roku (podobnie jak w poprzednich kilku latach) znalazły się w pierwszej piątce rankingu „Nations in Transit”², sporządzonego przez amerykańską organizację Freedom House, monitorującą demokratyczne przemiany na świecie. Fakt ten zyskuje na znaczeniu wobec tego, że rok 2022 stał się cezurą zamykającą okres pokojowej koegzystencji państw Europy Środkowej, położonych w bezpośrednim sąsiedztwie z Polską i wyrosłych na gruzach Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR)³. Sekwencja zdarzeń w regionie, zapoczątkowana w drugiej połowie 2020 roku – od wzmocnienia przez Rosję zorganizowanej maszyny represji reżimu Alaksandra Łukaszenki w Białorusi po sprowokowaniu kryzysu migracyjnego na litewsko-, łotewsko-czy polsko-białoruskiej granicy w 2021 roku – punkt kulminacyjny osiągnęła 24 lutego 2022 roku, w chwili otwartej militarnej inwazji Federacji Rosyjskiej (FR) na Ukrainę. Choć działania zbrojne toczyły się w obwodach donieckim i ługańskim już od 2014 roku⁴, zdecydowana reakcja państw zachodnich⁵ oraz zmiany w architekturze bezpieczeństwa regionu po ogłoszeniu przez prezydenta Rosji Władimira Putina „specjalnej operacji wojskowej”⁶ (ros. специальная военная операция СВО), u której podstaw legły animozje historyczne⁷, uzasadniają podjęcie tytułowego tematu badań.

Artykuł ma charakter przeglądu. Przeanalizowano w nim najistotniejsze zmiany zachodzące w procesie projektowania posttotalitarnych narracji historycznych Litwy,

¹ I. Isajew, *Kraje bałtyckie wyspą demokracji w Europie Środkowo-Wschodniej. Dlaczego?*, Obywatele. news, [online] <https://obywatele.news/kraje-baltyckie-wyspa-demokracji-w-europie-srodkowo-wscho-dniej-dlaczego/>, 19 I 2023.

² Badanie ocenia stan demokracji i obejmuje 29 państw od Europy Środkowej po Azję Środkową. *Nations in Transit 2022. From Democratic Decline to Authoritarian Aggression*, Freedom House, 2022, [online] https://freedomhouse.org/sites/default/files/2022-04/NIT_2022_final_digital.pdf, 10 I 2023.

³ Obok państw bałtyckich także Białoruś i Ukraina.

⁴ C. Pawlak, *Konflikt na Wschodzie Ukrainy i aneksja Krymu – standardowym przykładem działań hybrydowych*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2017, vol. 11, no. 1, s. 268-287; K. Nieczydor, A. Wilk, P. Żochowski, *Kryzys wokół Donbasu. Między blefem a wojną*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 6 IV 2021, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-04-06/kryzys-wokol-donbasu-miedzy-blefem-a-wojna>, 10 II 2023.

⁵ Więcej zob. I. Wiśniewska, *Zachodnie sankcje i ich konsekwencje*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 24 II 2022, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-02-24/zachodnie-sankcje-i-ich-konsekwencje>, 24 II 2022.

⁶ Za używanie terminu „wojna” w odniesieniu do militarnych działań Rosji w Ukrainie wprowadzono w 2022 roku odpowiedzialność karną.

⁷ Jak wskazują badania z marca 2023 roku, większość ankietowanych obywateli Rosji popiera wojnę w Ukrainie z powodu walki z „nazizmem”. „*Spetsialnaya voyennaya operaciya*” na Ukrainie: *otnosheniye rossiyan. Tret’ya volna (13-16 marta)* [„*Специальная военная операция*” na Украине: *отношение россиян. Третья волна (13-16 марта)*], 16 III 2023, [online] <https://russianfield.com/beregi-terossiy>, 16 III 2023.

Łotwy i Estonii od rozpadu bloku sowieckiego w 1991 roku⁸ po czasy współczesne. Tekst stanowi próbę podsumowania przeszło trzech dekad okresu tranzycji państw bałtyckich, w trakcie których podjęto działania na rzecz kardynalnego odcięcia się od dziedzictwa systemu totalitarnego w wymiarze instytucjonalnym i w wymiarze pamięci na rzecz wzmacniania instytucji niepodległych państw demokratycznych.

Decyzje podjęte przez rządy bałtyckich stolic po 1991 roku stanowią ważny komponent struktury bezpieczeństwa w regionie. Definitywne odcięcie się Litwy, Łotwy i Estonii od spuścizny sowieckiej – zarówno w sferze polityki, jak i w sferze emocji – oraz skierowanie wektora wszelkich działań społeczno-politycznych na powrót do „rodzinnej Europy”⁹ w 2004 roku doprowadziły do ich gremialnego akcesu do Unii Europejskiej (UE) i Sojuszu Północnoatlantyckiego (NATO). Dlatego też w szerokie rozumienie pojęcia regionu obok pojęcia Europy Środkowej wpisuje się m.in. wschodnia granica UE¹⁰, a także „wschodnia flanka NATO”¹¹. W świetle wydarzeń w Ukrainie¹² i sytuacji w Białorusi¹³ stwierdzić należy, że dominujący obecnie nad Bałtykiem wolnościowy i antysowiecki dyskurs historyczny może stanowić przykład dobrych praktyk dla innych państw regionu borykających się z postimperialnym dziedzictwem¹⁴. Jednocześnie przejawy nacjonalizmu na poziomie instytucjonalnym, choć umacniają poczucie tożsamości narodowej i chronią narody państw bałtyckich przed wpływami

⁸ Więcej zob. W. Marciniak, *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2001, s. 589.

⁹ *Rodzinna Europa* to tytuł eseju biograficznego noblisty Czesława Miłozsa, urodzonego w międzywojennej Polsce na terenach obecnie należących do Litwy. Utwór ukazał się na łamach paryskiej „Kultury” już w 1959 roku i opisuje dziejowe perypetie mieszkańców Europy Wschodniej. To jedno z kluczowych dzieł w kontekście badań nad europejską tożsamością mieszkańców tych terenów. Z tym problemem musiał mierzyć się również sam noblista – jako Polak w wielu środowiskach uznawany za Litwin. Więcej zob. R. Repšienė, *Tęsiant tapatybės mitologijos temą: Česlavalas Milozsas*, [online] <https://www.sphairos.lt/wp-content/uploads/2021/05/136-148-R.-Repsiene-LKT-2-1.pdf>, 21 II 2023.

¹⁰ Więcej zob. B. Cichocki, *Wschodnia granica zewnętrzna rozszerzonej Unii Europejskiej*, „Prace OSW” 2004, no. 14, s. 5-22; *Wschodnia flanka NATO po roku wojny – mobilizacja różnych prędkości*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 21 II 2023, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-02-21/wschodnia-flanka-nato-po-roku-wojny-mobilizacja-roznych>, 2 XI 2023.

¹¹ Więcej zob. J. Wodnicki, *Znaczenie Sojuszu Północnoatlantyckiego w umacnianiu bezpieczeństwa na wschodniej flance NATO*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2019, vol. 13, no. 1, s. 143-157.

¹² Aneksja Krymu przez Federację Rosyjską w 2014 roku i wybuch wojny rosyjsko-ukraińskiej w 2022 roku.

¹³ Brutalne stłumienie pokojowej rewolucji po wyborach prezydenckich w 2020 roku i próba destabilizacji sytuacji w Litwie, Łotwie i Polsce poprzez szereg działań hybrydowych, w tym inicjowanie kryzysu migracyjnego na granicach z tymi państwami. Więcej zob. B. Jundo-Kaliszewska, *Białoruskie rozrachunki albo kryzys migracyjny na Litwie*, „Biuletyn Centrum Studiów Migracyjnych Uniwersytetu Łódzkiego” 2021, no. 5(14), s. 2-8.

¹⁴ Więcej zob. *Myths and Misconceptions in the Debate on Russia: How They Affect Western Policy, and What Can Be Done*, Chatham House, 13 V 2021, [online] <https://www.chathamhouse.org/2021/05/myths-and-misconceptions-debate-russia/myth-11-peoples-ukraine-belarus-and-russia-are-one>, 2 XI 2023.

rosyjskiej strefy informacyjnej, naruszają prawa człowieka, prowadzą do konfliktów z mniejszością i mogą stanowić realne zagrożenie.

Celem artykułu jest omówienie wybranych aspektów polityki historycznej narodów bałtyckich, a przede wszystkim prześledzenie procesu kształtowania oficjalnego dyskursu dziejowego od narracji nacjonalistycznych i gloryfikacji międzywojennych niepodległości do proeuropejskiej i prodemokratycznej narracji wolnościowej. Punkt wyjścia dla tytułowych rozważań stanowi hipoteza badawcza, że polityka historyczna i procesy memoryzacyjne państw bałtyckich, w których centrum znalazły się antysowietyzm, wartości demokratyczne, ale też nacjonalizm, stanowiły skuteczny instrument ochrony młodych systemów demokratycznych nad Bałtykiem przed neoimperialnymi zakusami putinowskiej Rosji i autokratycznymi inklinacjami charakterystycznymi dla innych państw powstałych na gruzach Związku Radzieckiego¹⁵. Postawiono następujące pytania badawcze: Jakie były kierunki rozwoju narracji historycznych państw bałtyckich po 1991 roku? Czy lokalne dyskursy odwoływały się do tradycji demokratycznych? Jak przemieszczały się akcenty?

Dla celów badawczych wykorzystano metodę historyczną, instytucjonalno-prawną oraz metodę porównawczą. Przeanalizowano akty prawne, wypowiedzi polityków, najnowsze raporty, źródła archiwalne, materiały prasowe oraz literaturę przedmiotu. Ponadto wykorzystano wywiady eksperckie z politykami, intelektualistami i ekspertami tematu, przeprowadzone przez autorkę w latach 2022-2023 i częściowo opublikowane w środkach masowego przekazu. Użyte materiały nie tylko porządkują dotychczasową wiedzę, lecz także uzupełniają lukę badawczą w kwestii spojrzenia na tytułowy temat badań z perspektywy zmian zachodzących w regionie od 2022 roku.

RYS HISTORYCZNY I CHARAKTERYSTYKA PRZEDMIOTU BADAŃ

„Państwa bałtyckie” to termin przyjęty w historiografii i obejmujący trzy położone nad Morzem Bałtyckim państwa: Litwę, Łotwę i Estonię. W literaturze przedmiotu podmioty te bardzo często są traktowane kompleksowo¹⁶, z uwagi na szereg elementów zbieżnych. W kontekście interesujących nas zagadnień z zakresu polityki historycznej warto wymienić kluczowe łączniki natury geograficznej, kulturowej i historycznej. Szczególną uwagą objęto wydarzenia z XX wieku, bowiem odgrywają one istotną rolę we współczesnej *fabryce narodowej wyobraźni*¹⁷ omawianych w tekście aktorów sceny geopolitycznej. Litwa, Łotwa i Estonia to stosunkowo nieduże państwa, utworzone przez narody posługujące się rzadkimi językami¹⁸, zamieszkujące ziemie dawnych

¹⁵ Więcej zob. J. Olędzka, *Konflikty pamięci a geopolityka przestrzeni poradzieckiej*, [w:] *Świadectwa pamięci. W kręgu źródeł i dyskursów (od XIX wieku do dzisiaj)*, red. E. Dąbrowicz, B. Larenta, M. Domurad, Białystok 2017, s. 337-345.

¹⁶ Więcej zob. A. Kasekamp, *A History of the Baltic States*, London 2010, s. 296.

¹⁷ M. Zaremba, *Polityka historyczna w służbie władzy*, *Polityka*, 29 XI 2016, [online] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1684752,1,polityka-historyczna-w-sluzbie-wladzy.read>, 10 II 2023.

¹⁸ Języki litewski i łotewski, jako jedyne współcześnie, należą do grupy języków bałtyckich. Język estoński należy do grupy ugrofińskiej.

plemion bałtyckich¹⁹. W wyniku rozstrzygnięć I wojny światowej w 1918 roku po raz pierwszy w historii na mapie świata pojawiły się niepodległe Republika Łotewska i Republika Estońska. W tym samym roku, jako sukcesorka tradycji i państwowości Wielkiego Księstwa Litewskiego, powstała Republika Litewska.

Bartłomiej Nowotarski pisze, że długie autokratyczne dziedzictwo utrudnia procesy demokratyzacji, dlatego *lepiej rokuje, gdy istniało już historyczne doświadczenie z budowaniem własnego państwa, a tym bardziej demokracji*²⁰. W tym ujęciu państwa bałtyckie posiadały niewątpliwy kapitał. Od początku swojego niezawisłego istnienia w 1918 roku przyjęły model ustrojowy demokracji parlamentarnych o unikameralnej (jednoizbowej) organizacji parlamentów²¹. Piotr Łossowski uznawał to za reakcję na carski autokratyzm, ale też efekt wpływów kulturowych zachodniej Europy²². Z wielu przyczyn – można wśród nich wymienić rozdrobnienie i wzajemne zwalczanie się ugrupowań politycznych czy walkę narodowości panującej z mniejszościami narodowymi o dominującą pozycję w państwie – młode demokracje przekształciły się w międzywojenne dyktatury²³. Niemniej odwołania do autokratycznych doświadczeń pojawiają się dziś w bałtyckich dyskursach historycznych w minimalnym stopniu, a polityczny akcent kładzie się na republikańskie dziedzictwo i demokratyczne wybory protoplastów bałtyckich państwowości. Ilustruje to m.in. wypowiedź prezydenta Estonii z lat 2006-2016 Toomasa Hendrika Ilvesa, który podczas ceremonii inauguracyjnej powiedział: *Narody, które wywalczyły sobie prawo do życia w swoim kraju jako bezpiecznej ojczyźnie, są narodami szczęśliwymi. Niestety, ojczyzna narodu estońskiego istniała de facto zaledwie przez 20 lat. W niepodległej Estonii mogło urodzić się i dorastać tylko jedno pokolenie. Jednak to jedno pokolenie wystarczyło, aby idea demokratycznej Republiki Estonii, wspólne marzenie państwa, przeprowadziła nasz naród przez długą okupację, przez niezliczone cierpienia, niesprawiedliwość i zło. Idea demokratycznej Estonii pozwoliła nam odzyskać niepodległość. Narodził się cud, za który jesteśmy wdzięczni ówczesnym przywódcom, twórcom i nosicielom kultury naszego narodu, w tym setkom tysięcy ludzi*²⁴.

Należy podkreślić, że niezależnie od systemu zarządzania państwem wszystkie trzy republiki w okresie międzywojnia połączyła wspólna – istotna z punktu widzenia obecnych dyskursów historycznych – cecha: obawa przed wybuchem rewolucji

¹⁹ *Kraje bałtyckie i nadbałtyckie*, Słownik języka polskiego PWN, [online] <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/kraje-baltyckie-i-nadbaltyckie;10685.html>, 10 II 2023.

²⁰ B. Nowotarski, *Jak budować nowe demokracje i jak strzec je przed erozją. Co mówią nam światowe doświadczenia przełomu XX i XXI wieku*, Wrocław 2012, s. 7.

²¹ Więcej zob. T. Bichta, M. Michalczuk-Wlizło, *Jednoizbowość jako cecha parlamentów państw bałtyckich*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2012, no. 1(9), s. 47-68.

²² Więcej zob. P. Łossowski, *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1918-1934)*, Wrocław 1972.

²³ R. Chwedoruk, *Polityka historyczna w Europie – periodyzacja i wiodące dyskursy*, „Studia Politologiczne” 2015, no. 35, s. 66.

²⁴ T.H. Ilves, *Vabariigi presidendi Toomas Hendrik Ilvese kõne ametisseastumise tseremoonial 9. oktoobril 2006*, Arvamus, 10 X 2006, [online] <https://arvamus.postimees.ee/1586469/vabariigi-presidendi-toomas-hendrik-ilvese-kone-ametisseastumise-tseremoonial-9-oktoobril-2006>, 23 VI 2023.

socjalistycznej, skutkująca zwalczaniem ruchu komunistycznego niezależnie od panującej w Kownie, Rydze i Tallinie opcji politycznej. Tłumaczy późniejsze wybory i kolaborację z III Rzeszą, antagonistą ZSRR²⁵. Obecnie państwa te łączy zarówno gloryfikacja krótkiej, XX-wiecznej międzywojennej państwowości, jak również traumatyczna pamięć o jej utracie i inkorporacji w skład „bratniej rodziny sowieckiej”²⁶ pod potoczną nazwą „Pribałtyka” (ros. *Прибалтика*)²⁷, do której doszło w 1940 roku. W czasie II wojny światowej Łotysze, Estończycy i Litwini podjęli współpracę z nazistowską administracją, a w wyniku poniesionej przez III Rzeszę porażki włączyli się w działalność antysowiecką.

Decyzje jałtańskie²⁸ przypieczętowały losy Bałtów, czyniąc z nich na przeszło pół wieku integralną część Związku Radzieckiego. Ludność znacząco ucierpiała z powodu masowych wywózek, deportacji i brutalnych stalinowskich represji²⁹. Obok metod opresyjnych stosowano na szeroką skalę indoktrynację ideologiczną. Okres ten został naznaczony m.in. intensywną kampanią propagandową, wymierzoną w „burżuazyjne” międzywojenne rządy Litwy, Łotwy i Estonii, mającą na celu dyskredytację pamięci o ich niepodległości i podważenie praw narodów do własnej państwowości. Część społeczeństwa, pod wpływem socjalistycznej ideologii, włączyła się w budowę miejscowych podwalin komunizmu. Jak wskazuje chociażby znany litewski intelektualista Tomas Venclova, syn litewskiego działacza komunistycznego³⁰: *Byłem wyjątkiem wśród Litwinów, bo prawie żaden Litwin nie wierzył w sowiecką ideologię. Ja wierzyłem przez pewien czas. W Polsce to się nazywało „pokoleniem pryszczatych”. Należeli do niego Wiktor Woroszyński i Andrzej Drawicz, którzy potem zostali moimi przyjaciółmi. Zaczęło się od Węgier. W 1956 roku, w wieku lat 19, definitywnie zmieniłem poglądy w bardzo krótkim czasie*³¹.

²⁵ M.F.K. Platt, *Entangled Histories in Eastern Europe: Complementary Occlusions and Interlocking Extremes in Baltic-Russian Memory Conflicts*, „Journal of Baltic Studies” 2020, vol. 51, no. 3, s. 432.

²⁶ Jedno z czołowych haseł sowieckiej propagandy.

²⁷ Termin ukuto jeszcze za czasów carskiej Rosji, aczkolwiek upowszechnił się w okresie sowieckim. K. Amielushkin, *Gintautas Mazhejkis: termin „Pribaltika” užhe ni na chto ne ukazyvayet* [К. Амелюшкин, *Гинтаутас Мажейкис: термин „Прибалтика” уже ни на что не указывает*], Delfi, 12 VI 2016, [online] <https://www.delfi.lt/ru/v-fokuse/novosti/gintautas-mazhejkis-termin-pribaltika-uzhe-ni-na-chto-ne-ukazyvaet.d?id=71192462>, 12 II 2023.

²⁸ Konferencja jałtańska (nazywana też konferencją krymską) odbyła się w dniach 4-11 lutego 1945 roku, a w jej trakcie przywódcy państw koalicji antyhitlerowskiej (ZSRR, Wielkiej Brytanii i USA) podjęli decyzję o nowym układzie sił świata.

²⁹ Liczne dowody na to znajdujemy w otwartych archiwach KGB Litwy, Łotwy i Estonii. Więcej zob. B. Jundo-Kaliszewska, T. Lachowski, *Odzyskanie niepodległości przez państwa bałtyckie w świetle procesu rozpadu ZSRR oraz następcze rozliczenie okresu sowieckiej okupacji. Wybrane aspekty natury prawnej i politycznej*, „Władza Sądzenia” 2021, no. 20, s. 109-127.

³⁰ Antanas Venclova (1906-1971) – litewski pedagog, pisarz i poeta. W 1940 roku został deputowanym do Sejmu Ludowego i głosował za włączeniem Republiki Litewskiej w skład ZSRR. W latach 1940-1943 był ludowym komisarzem oświaty LSRS (formalnie).

³¹ *Rozmowy w Mackiewiczówce. Tomas Venclova: o niepodległym Państwie Litewskim*, YouTube, 11 III 2022, [online] https://www.youtube.com/watch?v=aMe73byzcAQ&ab_channel=TVPWilno, 12 II 2023.

Dzięki edukacji w języku ojczystym i odrębności kulturowej idea przeprojektowania mentalności Bałtów według uniwersalnego schematu *homo sovieticus*³² okazała się porażką. Co więcej, to właśnie narody bałtyckie, korzystając z politycznej odwilży w czasach pierestrojki³³ (druga połowa lat 80. XX wieku), odegrały rolę systemowego „lodołamacza” i jako pierwsze zmanifestowały wolę niezawisłości. Pionierem przemian była Estonia, gdzie ruch narodowy powołany w celu wspierania reform pierestrojki rozwinął się najwcześniej; już w 1988 roku ogłosiła ona deklarację suwerenności³⁴. „Paradę suwerenności”³⁵ kontynuowały Rady Najwyższe sowieckich Łotwy i Litwy. Obok innych, istotnych regulacji deklaracje o suwerenności ustanawiały prymat prawa republikańskiego nad prawem ZSRR. Litwa poszła o krok dalej: w 1990 roku, jako jedyna republika w historii ZSRR przed „moskiewskim puczem” w sierpniu 1991 roku, ogłosiła niepodległość.

W rejestrze kamieni milowych bałtyckiej drogi do niepodległości końca XX wieku wymienić należy konsolidację lokalnych ruchów narodowych na przełomie lat 1988 i 1989, śpiewającą rewolucję, bałtycki łańcuch z 1989 roku czy zbrojne akcje Armii Czerwonej przeciwko ludności cywilnej w Wilnie i w Rydze w 1991 roku. Ukoronowaniem tych procesów było rozwiązanie ZSRR w grudniu 1991 roku³⁶, uznanie niepodległości państw bałtyckich na arenie międzynarodowej i ich powrót do modelu unikalnych demokracji gabinetowo-parlamentarnych, z gwarantowanym trójpodziałem władzy. Jak wskazują Tomasz Bichta i Marta Michalczuk-Wlizło, jednoizbowość okazała się wyborem sprzyjającym stabilizacji państwowej: *To rozwiązanie charakterystyczne dla małych, jednolitych państw bez tradycji parlamentarnych, gdzie uznano, iż istnienie drugiej izby parlamentu jest niepotrzebne. [...] Wykonywanie władzy ustawodawczej oraz duże uzależnianie funkcjonowania pozostałych konstytucyjnych organów władzy od parlamentów powoduje, że zarówno na Litwie, jak i na Łotwie i w Estonii parlament pełni rolę dominującą w systemie organów politycznych, a jednoizbowość zdaje się sprzyjać silnej pozycji organów przedstawicielskich. Jednocześnie zarówno litewski Seimas, łotewski Saeima, jak i estoński Riigikogu posiadają daleko idącą swobodę i autonomię w decydowaniu o swojej strukturze oraz trybie pracy. Czyni to z nich organy skuteczne i sprzyjające stabilności politycznej w poszczególnych państwach*³⁷.

³² Ponadnarodowy sowiecki eksperyment społeczny, którego celem było „zaprojektowanie” nowej mentalności człowieka sowieckiego – trybika w maszynie ZSRR. Zjawisko to szerzej omawiał rosyjski historyk Michaił Heller: M. Heller, *Maszyna i śrubki. Jak hartował się człowiek sowiecki*, Paryż–Warszawa–Kraków 2015, s. 284.

³³ Pierestrojka – zainicjowany przez ekipę Michaiła Gorbaczowa pakiet reform, mających na celu przebudowę i usprawnienie systemu komunistycznego.

³⁴ *Dokument: ENSV ülemnõukogu deklaratsioon 16. novembrist 1988*, ERR, 15 XI 2018, [online] <https://www.err.ee/877219/dokument-ensv-ulemnoukogu-deklaratsioon-16-novembrist-1988>, 10 II 2023.

³⁵ „Парад суверенитетов” – seria deklaracji suwerenności poszczególnych republik związkowych, zapoczątkowana przez Estonię, Łotwę i Litwę.

³⁶ ZSRR rozwiązano na mocy umowy w Wiskulach, zawartej przez przywódców Białorusi, Ukrainy i Rosji 8 grudnia 1991 roku.

³⁷ T. Bichta, M. Michalczuk-Wlizło, *Jednoizbowość jako cecha...*, s. 48.

Realizowana konsekwentnie od 1991 roku liberalna ścieżka polityczna wpłynęła na akces tych 3 spośród 15 republik związkowych – i jedynych w historii państw poradczych – w struktury NATO i UE w 2004 roku. Przypieczętowało to na poziomie instytucjonalnym bałtycki powrót do Europy, a jednocześnie wpisywało się w koncepcję „końca historii”³⁸ Francisa Fukuyamy czy ideę „wygrania pokoju”³⁹ Oskara Haleckiego.

PIERIESTROJKA JAKO PRETEKST DO KREACJI NOWEGO KONCEPTU TOŻSAMOŚCI

Historia konstruktywnego projektowania współczesnej polityki historycznej państw bałtyckich sięga drugiej połowy lat 80. XX wieku. Proces „uwolnienia”⁴⁰ pamięci historycznej i poluzowania cenzury rozpoczął się jeszcze w schyłkowym okresie imperium sowieckiego, po dojściu do władzy w 1985 roku Michaiła Gorbaczowa⁴¹. W świetle ogłoszonej przez ostatniego generalnego sekretarza Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (KPZR) idei reform pt. „Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i dla całego świata”⁴², a także w myśl wyartykułowanego w tej pracy postulatu „jawności dla prawdy historycznej” zapoczątkowano debatę publiczną⁴³, dotyczącą m.in. białych plam⁴⁴ w historii narodów zamieszkujących terytorium republik ZSRR⁴⁵. Można tu mówić o fazie „konserwatywnego zwrotu”⁴⁶ i idei „powrotu narodu” – czyli *de facto* zainicjowaniu procesu konsolidacji i gloryfikacji narodowej, dotąd w realiach sowieckich zakazanej.

Było to szczególnie widoczne nad Bałtykiem – najdalej wysuniętym na północny zachód obszarze ZSRR, swoistej „witrynie” imperium sowieckiego⁴⁷, a jednocześnie tery-

³⁸ F. Fukuyama, *Koniec historii*, przeł. T. Bieroń, M. Wichrowski, Kraków 2009, s. 320.

³⁹ A.M. Brzeziński, *Oskar Halecki a Liga Narodów. Poglądy i działalność*, Łódź 2016, s. 29.

⁴⁰ Por. R. Chwedoruk, *Polityka historyczna w Europie...*, s. 57.

⁴¹ Michaił Gorbaczow (1931-2022) – ostatni przywódca i jedyny prezydent ZSRR, który zainicjował pieriestrojkę („przebudowę”). Więcej zob. M. Gorbaczow, *Sam ze wspomnieniami*, przeł. O. Morańska, Warszawa 2014, s. 448.

⁴² M. Gorbaczow, *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i dla całego świata*, Moskwa 1988.

⁴³ Warto zwrócić szczególną uwagę na publikacje pisma „Ogoniok” („Огонёк”) czy zapisy rewolucyjnego (na tamte czasy) telewizyjnego programu „Vzgljad” („Взгляд”). Również w sowieckiej prasie codziennej, zwłaszcza od 1988 roku, pojawiało się coraz więcej publikacji na tematy wcześniej zakazane (zesłania, deportacje, ruchy oporu).

⁴⁴ Tematów tabuizowanych w ZSRR: obiektywne spojrzenie na międzywojenne państwowości, wydarzenia II wojny światowej, zesłania, przesiedlenia i inne powojenne represje.

⁴⁵ Więcej zob. B. Jundo-Kaliszewska, *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie*, Łódź 2019, s. 85-90.

⁴⁶ R. Chwedoruk, *Polityka historyczna w Europie...*, s. 57-60.

⁴⁷ Na tle innych republik związkowych Litwa, Łotwa i Estonia cieszyły się względną „wolnością” i nieco lepszą sytuacją materialną. Wynikało to z funkcji wizerunkowych tzw. Pribałtyki czy bałtyckiej fasady: miała „reklamować” sowiecki ustrój na Zachodzie. Decydowały o tym położenie geograficzne (ruch turystyczny) i związki rodzinne z mieszkańcami innych państw europejskich czy USA. Więcej zob. D. Pravatorau, *From „Soviet West” to „Western East”: Russia’s Reimagination of Baltic „Westernness” in*

torium, które jako jedno z ostatnich inkorporowano w skład ZSRR. Aktywność lokalnych ruchów społeczno-politycznych u schyłku lat. 80. XX wieku zapisała się w dziejach jako śpiewająca rewolucja⁴⁸. Historiografia lokalizuje to zjawisko w Estonii, aczkolwiek w omawianym okresie podobne wydarzenia można było zaobserwować w Litwie i Łotwie. We wszystkich trzech republikach muzyka stała się językiem protestu: od koncertów rockowych, przez występy zespołów ludowych, po masowe wiece i manifestacje, w których trakcie wspólnie śpiewano dotąd zakazane pieśni ludowe i „burżuazyjne” (międzywojenne) hymny państwowe. Nie tylko festiwale zespołów rockowych, lecz także występy zespołów folklorystycznych stały się pretekstem do propagowania i nawiątywania wątków historycznych czy manifestowania międzywojennych atrybutów państwowych. Wszystko to odegrało istotną rolę w procesie kształtowania narodowych – estońskiej, litewskiej i łotewskiej – świadomości, ale też nowoczesnej gremialnej bałtyckiej tożsamości. Już w maju 1989 roku, podczas I Zjazdu Deputowanych Ludowych (ZDL) ZSRR⁴⁹, starania Bałtów o ujawnienie prawdy historycznej wybrzmiały na ogólnozwiązkowym forum. Charakterystyczne, że szerszą dyskusję na ten temat zainicjował sekretarz Partii Komunistycznej Litwy Algirdas Brazauskas⁵⁰: *Jak wiadomo, pakt zawarty pomiędzy ZSRR i III Rzeszą w 1939 roku, a także tajny protokół do niego, przesądziły o losach niepodległych wówczas litewskiej, łotewskiej i estońskiej republik. Po upublicznieniu zarówno fakty historyczne, jak i same dokumenty wzbudziły wzmożone dyskusje publiczne, które doprowadziły do eskalacji emocji. Niedopowiedzenia w tej kwestii osłabiają pozycję Komunistycznej Partii Litwy. Niezbędna jest oficjalna rządowa ocena polityczna tych międzynarodowych dokumentów. Trwające w kraju przebudowa i proces budowy praworządowego państwa wymagają jednoznacznego potępienia siłowych metod stalinowskiej polityki. Niezbędne jest jawne uznanie wymienionych dokumentów za bezprawne. Należy to uczynić w imię prawdy historycznej, w imię przyszłości litewskiego i innych nadbałtyckich narodów. Tym bardziej że jesteśmy w przededniu 50. rocznicy podpisania paktu*⁵¹.

W Zjeździe udział wzięło 2250 deputowanych. O tym, że fakt istnienia tajnych protokołów stanowił absolutne *novum* w świadomości sowieckich obywateli, świadczy relacja Henadża Siemianchuka, deputowanego ZDL Uzbeckiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (USRR): *Sposób, w jaki się wypowiadali deputowani z Litwy, jaką kwestię podnieśli – to wszystko zrobiło na nas piorunujące wrażenie. Już na wstępie podjęli temat*

a *Post-2004 Geopolitical Reality*, „Journal of Baltic Studies” 2023, [online] <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01629778.2023.2203126>, 20 VI 2023.

⁴⁸ Więcej zob. H. Rinne, *Laulev revolutsioon. Eesti rokipõlvkonna ime*, Tallinn 2008; J. Girdvainis, *Dainuojanti revoliucija Vilniaus barikadose*, Vilnius 2011.

⁴⁹ Zjazd Deputowanych Ludowych był pierwszym organem władzy w ZSRR składającym się z reprezentantów wybranych w częściowo wolnych wyborach w 1989 r. Stenogramy z obrad zjazdu: *Piervyj sjezd narodnyh deputatov SSSR. 25 maja-9 iyunia 1989 g. Stenograficheskij otcet [Первый Съезд народных депутатов СССР. 25 мая-9 июня 1989 г. Стенографический отчет]*, Moskva 1989, t. 1-2.

⁵⁰ Algirdas Brazauskas (1932-2010) – sekretarz Komunistycznej Partii Litwy (1989-1991), pierwszy wybrany w demokratycznych wyborach prezydent Republiki Litewskiej (1993-1998), premier RL (2001-2006).

⁵¹ *Piervyj sjezd...*, t. 2, s. 75-76.

*paktu Ribbentrop–Mołotow*⁵². *Siedzieliśmy na sali i patrzyliśmy po sobie: czym jest ten pakt, dlaczego jest taki ważny? Chodziło o tajne protokoły, o których wcześniej nie wiedzieliśmy. Tym samym inne, zaplanowane wcześniej, kwestie zostały zepchnięte na drugi plan. To zmieniło wydźwięk całego Zjazdu i zdeterminowało naszą percepcję sowieckiej polityki na przyszłe lata*⁵³.

Za naturalny rezultat konsolidacji Bałtów wokół kwestii historycznych uznać należy bałtycki łańcuch – bezprecedensowe wydarzenie z udziałem ok. 2 mln osób, zorganizowane 23 sierpnia 1989 roku, w 50. rocznicę zawarcia paktu Ribbentrop–Mołotow⁵⁴. Na znak protestu wobec fałszowania historii i w celu zmanifestowania dążeń do wolności mieszkańcy LSRS, ŁSRS i ESRS utworzyli żywy łańcuch o długości 600 km, od placu Katedralnego w Wilnie przez Rygę aż do Tallina. Uczestnicy trzymali się za ręce, śpiewali pieśni narodowe i rzucali kwiaty. Wydarzenie to odbiło się głośnym echem w mediach światowych i sprowokowało publiczne dyskusje o tajnych protokołach porozumienia III Rzeszy z ZSRR oraz rozmowy na temat niepodległościowych aspiracji państw bałtyckich. Obok funkcji informacyjnej akcja miała jeszcze jedno znaczenie w związkowym wymiarze wewnętrznym. Mimo poluzowania cenzury kremłowska nomenklatura w dalszym ciągu nie komentowała szeroko istnienia tajnych protokołów. Jednak w wyniku wystąpień Bałtów pod koniec 1989 roku II ZDL ZSRR potępił postanowienia dokumentów i tym samym potwierdził ich istnienie⁵⁵.

Przeszło trzy dekady później po sfalszowanych wyborach prezydenckich w Białorusi w 2020 roku muzykę wykorzystano, by demonstrować wolę Białorusinów obalenia autokratycznego reżimu Łukaszenki⁵⁶. Na znak solidarności z wolnościowymi aspiracjami narodu białoruskiego 23 sierpnia 2020 roku – w 81. rocznicę zawarcia nazistowsko-sowieckiego porozumienia – Litwini ponownie utworzyli 32-kilometrowy żywy łańcuch z ludzi, który tym razem połączył Wilno z litewsko-białoruskim przejściem granicznym w Miednikach Królewskich⁵⁷. W akcji wzięło udział ok. 50 tys. osób, w tym prezydenci Litwy: Gitanas Nausėda (2019-), Dalia Grybauskaitė (2009-2019)

⁵² Temat paktu Ribbentrop–Mołotow podejmował m.in. Egidijus Bičkauskas. Patrz: *Piervyj sjezd...*, t. 1, s. 372-373.

⁵³ Wywiad autorski. Zapis rozmowy w posiadaniu autorki.

⁵⁴ Więcej zob. B. Jundo-Kaliszewska, *Zakładnicy historii...*, s. 152-154.

⁵⁵ *Postanovlenije Sjezda narodnych deputatov Sojuza Sovetskikh Socialisticheskikh Respublik O politicheskoj i pravovoj ocenke sovetско-germanskogo dogovora o nenapadenii ot 1939 goda* [Постановление съезда народных депутатов СССР о политической и правовой оценке советско-германского договора о ненападении от 1939 года], [w:] *Vtoroj sjezd narodnych deputatov SSSR, 12-24 dekabrya 1989 g. Stenograficheskij otchet* [Второй съезд народных депутатов СССР, 12-24 декабря, 1989 г. Стенографический отчет], t. 4, Moskva [Москва] 1990, s. 578-579.

⁵⁶ Zarówno występy i twórczość białoruskojęzycznych artystów, jak i muzykę z czasów sowieckich i sztandarowy hit zespołu Kino – *Peremen* (Перемён). Por. A. Bobryk, *Między buntem i patriotyzmem. Polska młodzież w subkulturze punk na Wileńszczyźnie*, [w:] *Kultura polska na Litwie*, red. W. Lis, Lublin 2021, s. 405-437.

⁵⁷ *Na Litwie utworzono żywy łańcuch do granicy z Białorusią* [fotogaleria], TVP Wilno, 23 VIII 2020, [online] <https://wilno.tvp.pl/49531178/na-litwie-utworzono-zywy-lancuch-do-granicy-z-bialorusia-fotogaleria>, 10 X 2023.

i Valdas Adamkus (1998-2009). *Wolność to prawo do decydowania o przyszłości swojego kraju w uczciwych wyborach. Wolność szczególnie cenią te narody, które przez długi okres były tego prawa pozbawione. [...] Dumą napawa mnie nasz naród. Nie jesteśmy obojętni i nigdy nie będziemy obojętni. Bądźmy dla Białorusi tym, czym dla nas była Islandia 30 lat temu. Stała się dla nas latarnią na drodze do wolności, światłem na końcu długiego tunelu ucisku* – powiedział wtedy prezydent Nausėda⁵⁸.

Wśród innych symbolicznych analogii, nawiązujących do wydarzeń okresu pierestrojki w państwach bałtyckich, wymienić należy masowe odśpiewanie zakazanego hymnu niepodległej Białorusi i manifestowanie zakazanej białoczerwono-białej białoruskiej flagi. Hasło przewodnie wydarzenia: „Droga do wolności” stanowi immanentną część współczesnej bałtyckiej narracji wolnościowej. Litewskie *Baltijos kelias*, łotewskie *Baltijas ceļš* i estońskie *Balti kett* oznaczają „bałtycką drogę”, w polskiej historiografii i publicystyce przyjęło się jednak określenie „bałtycki łańcuch”. Z jednej strony symbolizuje ono solidarność i moc trójgłosu społeczeństw Litwy, Łotwy i Estonii, z drugiej słowo „łańcuch” może mieć pejoratywne konotacje, kojarzące się z niewolą czy kajdanami, „droga” zaś zdaje się zawierać pozytywne przesłanie o nadziei i może stanowić wzorcowy przykład szlaku ku wolności – świadectwo determinacji i skutecznego działania Bałtów na przełomie XX i XXI wieku⁵⁹.

NACJONALIZMY – SZANSA I ZAGROŻENIE

Podejście do procesu kreowania tożsamości przez pryzmat „powrotu narodu” w przededniu rozpadu bloku sowieckiego oznaczało również gloryfikację i mitologizowanie przeszłości oraz wybiórcze traktowanie wydarzeń historycznych. W centrum trzech bałtyckich narracji znalazł się przedstawiciel prostego ludu – chłop i włościanin, który „oparł się” wpływom dominujących obcych kultur (przede wszystkim na poziomie lingwistycznym) i zachował unikatowy język w mowie dla potomnych⁶⁰.

⁵⁸ *I gyva grandinę sustoję žmonės: tai Lietuvoje prieš trisdešimtmetį pradėtos kovos tęsinys*, Delfi, 23 VIII 2020, [online] <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/i-gyva-grandine-sustoje-zmones-tai-lietuv-oje-pries-trisdesimtmeti-pradetos-kovos-tesinys.d?id=85063411>, 23 X 2023. W kontekście Białorusi Litwini aspirują do odegrania dziejowej roli „Islandii”, która jako pierwsza (spośród państw spoza ZSRR) uznała niepodległość Litwy. O syndromie „islandzkiego idealizmu” w litewskich narracjach historycznych pisze Ruslanas Iržiķevičius. Zob. R. Iržiķevičius, *Lithuania and Belarus: Will Lithuania Become Belarus' 'Iceland'?*, „BSR Policy Briefing series” 2020, no. 4, s. 2-14.

⁵⁹ Spośród innych paraleli historycznych między białoruskimi protestami a bałtyckimi manifestacjami nasuwa się porównanie z pierwszym wiecem na rzecz potępienia tajnych protokołów sowiecko-nazistowskiego paktu. Akcja została zorganizowana przez organizację Litewska Liga Wolności (Lietuvos laisvės lyga) jeszcze w 1988 roku i do historii przeszła pod nazwą „balu bananów”. Zakończyła się brutalną pacyfikacją uczestników tzw. bananami – gumowymi pałkami patrolowymi milicji, stosowanymi po latach m.in. w trakcie rozpędzania manifestantów przez OMON (Oddział Mobilny Specjalnego Przeznaczenia) w Białorusi w 2020 roku.

⁶⁰ Por. B. Jundo-Kaliszewska, *Etnolingwistyczna istota nacjonalizmu litewskiego i antypolonizm Litwinów na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w.*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica” 2013, no. 91, s. 219-239.

Znamiennie, że kreatorzy reidentyfikacji historycznej nawiązali do przedsowieckiej koegzystencji w ramach państw europejskich. Lecz o ile Łotwa i Estonia czerpały ze swoich pruskich korzeni, o tyle Litwa w końcu lat 80. XX wieku zdecydowanie odcięła się od dziedzictwa Rzeczypospolitej Obojga Narodów⁶¹. Litwini sięgnęli do międzywojennej narracji historycznej, w której centrum znajdował się (skutecznie podgrzewany w sowieckiej propagandzie) antypolonizm⁶². Miało to szereg negatywnych implikacji, łącznie z osłabieniem struktur demokratycznych. W omawianym procesie zanegowano polsko-litewskie osiągnięcia społeczno-polityczne⁶³ i fundamentalne wartości, wspólne dla innych społeczeństw byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego czy Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Na fali publicznej debaty historycznej i zachodzących w przestrzeni sowieckiej przemian, takich jak stosunkowo wolne wybory na ZDL w 1989 roku czy do Rad Najwyższych w lutym 1990 roku, wybiła „godzina zero” do zbiorowego namysłu nad traumami okresu II wojny światowej⁶⁴ i powojennych represji. Obok kultywowania ludowości i gloryfikacji międzywojennych państwowości stanowisko trzech bałtyckich stolic okazało się tożsame również w kwestii postrzegania przeszłości przez pryzmat dotąd zatajanych doświadczeń dysydentów czy więźniów politycznych. W myśl oficjalnie propagowanych przez Moskwę procesów „demokratyzacji”⁶⁵ kraju i „sprawiedliwości dziejowej” coraz bardziej koncentrowano się na potępieniu represji stalinowskich i upowszechnianiu etosu „narodowej ofiary”. Składało się na nią wiele elementów, w tym przede wszystkim cierpienia ludności cywilnej i zbrojna walka antysowieckiego ruchu oporu – leśnych braci (est. *metsavennad*, łot. *mežabrāļi*, lit. *miško broliai*). W odpowiedzi sowiecka propaganda zaczęła podnosić temat kolaboracji Bałtów z administracją III Rzeszy i ich udziału w Holocauście⁶⁶. Dla przykładu, już w 1990 roku sekretarz prokremlowskiego skrzydła KPL (KPZR)⁶⁷ Mykolas Burokevičius w swoim „Sprawozdaniu o antydemokratycznych aktach i łamaniu praw człowieka na Litwie” podkreślał: *Próbuje się nas za wszelką cenę zmusić do spojrzenia na naszą przeszłość przez czarne okulary byłych zesańców i innych pokrzywdzonych, zamiast tego, by wspólnie włączyć się w dzieło przebudowy społeczeństwa. [...] Na czele parlamentu*

⁶¹ Więcej na ten temat w wywiadach autorskich: *Rozmowy w Mackiewiczówce. Prof. Alvydas Nikžentaitis #11*, TVP Wilno, 22 II 2023, [online] https://www.youtube.com/watch?v=sFAh4JOYa8M&ab_channel=TVPWilno, 22 II 2023; *Rozmowy w Mackiewiczówce. Vytautas Landsbergis*, TVP Wilno, 18 X 2022, [online] https://www.youtube.com/watch?v=HdCJR5shT0c&ab_channel=TVPWilno, 22 II 2023; *Rozmowy w Mackiewiczówce. Tomas Venclova...*

⁶² Więcej zob. B. Jundo-Kaliszewska, *Zakładnicy historii...*

⁶³ Unię krewską, unię lubelską, Konstytucję 3 Maja, konsolidację społeczeństwa w ramach zrywów narodowowyzwoleńczych w 1830 czy 1863 roku i inne. Więcej zob. *tamże*.

⁶⁴ Por. R. Chwedoruk, *Polityka historyczna*, Warszawa 2018, s. 43.

⁶⁵ Więcej zob. A. Czajowski, *Demokratyzacja Rosji w latach 1987-1999*, Wrocław 2001, s. 416.

⁶⁶ K.M.F. Platt, *Entangled Histories in Eastern Europe...*, s. 431-433.

⁶⁷ W grudniu 1989 roku doszło do bezprecedensowego rozłamu KPL na dwa skrzydła: patriotyczne z Algirdasem Brazauskasem na czele i prosowieckie, pozostające na platformie KPZR z Mykolasem Burokevičiusem.

*i rządu stanęli potomkowie sług smetonowskiego i hitlerowskiego faszystwu i wykonawcy sadystycznych akcji*⁶⁸.

Wraz z nasilaniem się separatystycznych nastrojów nad Bałtykiem w przestrzeni publicznej Związku coraz mocniej epatowano mitem Bałta „faszysty”⁶⁹ jako jednym z instrumentów służących dyskredytacji miejscowych frontów narodowych⁷⁰. Agresywna nagonka w związkowej sferze medialnej oraz manipulacja opinią publiczną z wykorzystaniem argumentów historycznych jedynie pogłębiła „antysowietyzm” lokalnych ruchów niepodległościowych. Jeszcze przed formalnym rozpadem ZSRR doszło do ostentacyjnego usunięcia pierwszych symboli sowieckich z przestrzeni publicznej Litwy. W trakcie posiedzenia Rady Najwyższej Litwy 11 marca 1990 roku po ogłoszeniu Aktu Restytucji Niepodległej Republiki Litewskiej w obecności delegatów i gości z zagranicy uroczystie zastąpiono herb Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, a na jego miejsce zawieszono trójkolorową, międzywojenną flagę narodową. Rozpoczął się okres raczkującej desowietyzacji⁷¹. Tendencje te w krótkim czasie przeniosły się do Łotwy i Estonii. Można mówić o ewenemencie na skalę ZSRR, bowiem o ile większość państw bloku zrezygnowała docelowo z sowieckich emblematów politycznych, o tyle sowieckie pomniki pozostają w przestrzeni publicznej w wielu krajach do dziś. W naturalny sposób prowadziło to do upowszechnienia i banalizacji nie tylko symboli, lecz także polityki systemu totalitarnego⁷² i pozostawiało wybrane narody w sferze oddziaływania sowieckiej pamięci.

WSPÓLNOTOTWÓRCZA ROLA NARRACJI HISTORYCZNYCH NAD BAŁTYKIEM

Okres przynależności państw bałtyckich do ZSRR stanowi oś współczesnej narracji historycznej Litwy, Łotwy i Estonii, z naciskiem na antysowiecki opór (w wymiarze wewnętrznym) i zrównanie pamięci o zbrodniach dwóch totalitaryzmów (w wymiarze

⁶⁸ *Dokład ob antidemokraticeskib aktah i naruszenijah prav cheloveka v Litve* [Доклад об антидемократических актах и нарушениях прав человека в Литве], LYA, F. K-35 Ap.2 B. 269, s. 3.

⁶⁹ Także tutaj dostrzec można paralele między ówczesnymi wydarzeniami a współczesnością: walka z ukraińskimi „faszystami” stała się sztandarowym hasłem kremłowskiej narracji i elementem legitymizującym w przestrzeni Federacji Rosyjskiej militarną agresję państwa na Ukrainę 24 lutego 2022 roku.

⁷⁰ Tzw. fronty narodowe powstały w ZSRR na fali gorbaczowskiej „przebudowy” i miały służyć wdrażaniu sowieckich reform i innowacji na gruncie lokalnym. Finalnie przekształciły się w ośrodki myśli niepodległościowej i doprowadziły do rozpadu bloku sowieckiego. W krajach bałtyckich były to: Ruch na Rzecz Przebudowy „Sajūdis”, Łotewski Front Narodowy i Front Ludowy Estonii.

⁷¹ Zapoczątkowało to okres tzw. Leninopadu, co w Ukrainie nastąpiło dopiero w 2014 roku, a w Białorusi nadal nie zostało zainicjowane.

⁷² Obecnie Litwa, Łotwa i Estonia znajdują się w kolejnym etapie demontażu spuścizny sowieckiej z przestrzeni publicznej. Rosyjska agresja na Ukrainę w 2022 roku tylko pogłębiła antysowieckie nastroje Bałtów, czego następstwem stały się m.in. regulacje prawne dotyczące demontażu pomników i usuwania grobów żołnierzy Armii Czerwonej. Więcej zob. *Państwa bałtyckie masowo pozbywają się sowieckich pomników – symboli okupacji*, Polska Agencja Prasowa, 30 XII 2022, [online] <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1515521%2Cpaństwa-bałtyckie-masowo-pozbywają-się-sowieckich-pomników-symboli>, 10 II 2023.

zewnątrznym)⁷³. Osiem dekad od wybuchu II wojny światowej w dalszym ciągu poruszamy się w sferze ówczesnych ocen i doświadczeń. Nie ulega wątpliwości, że kluczowy punkt ciężkości w projektowaniu nowoczesnej wolnościowej narracji historycznej Litwy, Łotwy i Estonii przeniesiono w obszar redefinicji wydarzeń z okresu II wojny światowej, niejako w opozycji do lansowanego przez Moskwę mesjańskiego mitu „wielkiej wojny ojczyźnianej”. W okresie przebudowy „odwrócenie pamięci” i debata publiczna o okolicznościach zbiorowej traumy włączenia Litwy, Łotwy i Estonii w skład ZSRR jako jednych z ostatnich spośród wszystkich republik skutecznie konsolidowały ich społeczeństwa i były pretekstem do otwartej dyskusji nad niepodległością. Po 1991 roku pamięć o ostatniej wojnie (często żywa – gdyż żyli uczestnicy tamtych wydarzeń) stała się skutecznym instrumentem mobilizowania społeczeństw do działań na rzecz obrony młodych demokracji. „Wyrwanie” społeczeństw Litwy, Łotwy i Estonii z „ruskiego miru”⁷⁴, odcięcie się od sowieckiej spuścizny i pozbycie się etykiet państw postsowieckich na rzecz wizerunków nowoczesnych europejskich demokracji stały się nadrzędnym celem, realizowanym z różnym skutkiem w wymiarze wewnętrznym i zewnętrznym przez elity bałtyckie⁷⁵.

Proszę pamiętać, że w latach 80. XX wieku obok sowieckiej ideologii nie istniała państwowa polityka historyczna. Nie było jej w Łotwie, Litwie, Estonii, podobnie jak nie było jej w Polsce. Była pamięć historyczna, która przetrwała okres sowiecki i wyprowadziła społeczeństwa tych państw na ulice – poprowadziła je ku wolności. Dlatego też nie nazywałbym tych (i późniejszych) procesów „nacionalizmem”, tylko „patriotyzmem”. Działania podejmowane przez kolejne rządy Łotwy nosiły znamiona antysowieckie, ale nie były wymierzone w rząd Władimira Putina. Dzisiaj ta percepcja radykalnie się zmieniła. Według ostatnich sondaży aż 20% mniejszości rosyjskiej i większość Łotyszy zdecydowanie opowiada się po stronie Ukraińców w konflikcie rosyjsko-ukraińskim. Tym samym wzrastają nastroje antyputinowskie i podejmowane są konkretne decyzje na poziomie instytucjonalnym⁷⁶ – podkreśla łotewski historyk Ēriks Jēkabsons.

Można wymienić szereg sukcesów o charakterze ponadnarodowym, wpisujących się w zagadnienie instytucjonalnego wsparcia polityki historycznej⁷⁷, wśród nich: definitywne odcięcie się od spuścizny ZSRR, rezygnację z partycypacji w gremiach wyrosłych na gruzach imperium (m.in. Wspólnocie Niepodległych Państw) i oficjalne uznanie przez Wilno, Rygę i Tallin okresu 1940-1991 (z przerwą na okupację nazistowską) za

⁷³ Por. B. Jundo-Kaliszewska, T. Lachowski, *Odzyskanie niepodległości...*

⁷⁴ T. Lachowski, *From Homo Sovieticus to Russkiy Mir: The Kremlin's Genocidal Policy Against the Ukrainian Nation in The Light of International Law and The Thought of Raphael Lemkin*, „Perspectives on the 20th Century” 2022, no. 7, s. 1-9.

⁷⁵ Więcej zob. B. Jundo-Kaliszewska, A. Frykowska-Włodarska, *National and Ethnic Minorities and the Image of the State in International Public Relations: A Comparative Study of Lithuania and Estonia*, „Yearbook of the Institute of East-Central Europe” 2021, z. 19, s. 177-204.

⁷⁶ Wywiad autorski. Zapis rozmowy w posiadaniu autorki.

⁷⁷ W Litwie w 1992 roku powstało Centrum Badań Ludobójstwa i Ruchu Oporu Mieszkańców Litwy, w Łotwie w 1995 roku utworzono Centrum Dokumentacji Dziedzictwa Totalitaryzmu, zaś w Estonii w 1992 roku powołano Estońską Komisję Państwową dla Oceny Polityki Represji.

erę bezprawnej okupacji sowieckiej. Co więcej, jedną z odsłon rozrachunku z niedemokratyczną przeszłością był gremialny bałtycki wysiłek na rzecz redefinicji szeroko pojmowanej europejskiej pamięci o II wojnie światowej. Efektem tych solidarnych działań, podjętych na forum unijnym wspólnie z Polską, było ustanowienie w 2008 roku przez Parlament Europejski w Strasburgu 23 sierpnia Europejskim Dniem Pamięci Ofiar Reżimów Totalitarnych⁷⁸.

Działania, których celem jest nagłaśnianie sowieckich zbrodni i zrównoważenie odpowiedzialności dwóch totalitaryzmów, pozostają integralną częścią strategii polityki zagranicznej państw bałtyckich. Dowody na to znajdujemy w oficjalnych narracjach politycznych: *Rosja kamufluje swoje wrogie działania, przedstawiając je jako wyzwolenie ludzi – ludzi, którzy nie prosili o wyzwolenie. Kreml usiłuje usprawiedliwić swój mesjanistyczny zapał, przypominając światu, jaką rolę odegrał Związek Sowiecki w pokonaniu nazistowskich Niemiec. To, o czym Rosja zawsze zapomina wspomnieć, to (fakt), że Związek Sowiecki wraz ze swym sojusznikiem, nazistowskimi Niemcami, rozpoczął drugą wojnę światową*⁷⁹ – alarmowała w 2023 roku w wywiadzie dla „Foreign Affairs” premier Estonii Kaja Kallas. W podobnym tonie wybrzmiewa wypowiedź przewodniczącej litewskiego parlamentu Viktorji Čmilytė-Nielsen z 2022 roku: *Ważne jest, aby ocena zbrodni totalitarnego reżimu komunistycznego stała się integralną częścią agendy politycznej świata zachodniego, jako część walki z dezinformacją i wojną hybrydową*⁸⁰.

Ponadto spójny dyskurs niewątpliwie skutkuje wzmocnieniem przekazu, który bezpośrednio wpływa na poszczególne aspekty w obszarze bezpieczeństwa państw. Wśród celów, które udało się zrealizować w obszarze bałtyckiej identyfikacji grupowej, należy wymienić definitywne, prewencyjne odseparowanie się od „ruskiego miru”⁸¹ i odcięcie od pojęcia „bliskiej zagranicy” (ros. *ближнее зарубежье*⁸²), a także pozbycie się określenia „Pribałtyka” w dyskursie rosyjskich środowisk opozycyjnych. W rosyjskojęzycznej sferze medialnej termin „kraje bałtyckie” (ros. *страны Балтии*) funkcjonuje wyłącznie w mediach niezależnych⁸³, prokremlowskie tuby propagandowe w dalszym ciągu uparcie piszą o Pribałtyce, która ogarniętej nostalgią za ZSRR części społeczeństwa rosyjskiego kojarzy się z buńczuczными narodami, dążącymi do *rozwalenia rodziny*

⁷⁸ Organizatorem działań jest od 2010 roku Europejska Sieć Pamięć i Solidarność (ENRS) z siedzibą w Warszawie. Instytucja bada, dokumentuje oraz upowszechnia wiedzę o historii Europy XX w. i sposobach jej upamiętniania.

⁷⁹ *Premier Estonii: jedyną drogą do pokoju jest wyparcie Rosji z Ukrainy*, Polskie Radio 24, 8 I 2023, [online] <https://polskieradio24.pl/5/1223/artykul/3099392,premier-estonii-jedyna-droga-do-pokoju-jest-wyparcie-rosji-z-ukrainy>, 13 II 2023.

⁸⁰ *Litwa: 50% mieszkańców opowiada się za usunięciem pomników żołnierzy sowieckich*, TVP Wilno, 14 VI 2022, [online] <https://wilno.tvp.pl/60749293/litwa-50-mieszkanow-opowiada-sie-za-usunieniem-pomnikow-zolnierzy-sowieckich>, 20 II 2023.

⁸¹ Więcej zob. T. Lachowski, *From Homo Sovieticus...*

⁸² „Bliska zagranica” to termin ukuty po rozpadzie ZSRR na określenie byłych republik związkowych, graniczących z Rosją jako niepodległe państwa.

⁸³ Np. „Dożd” („Дождь”), „Echo Moskwy” („Эхо Москвы”), „Meduza” („Медуза”).

sowieckiej i doprowadzenia do największej geopolitycznej katastrofy XX wieku⁸⁴, czyli rozpadu ZSRR. Jak podkreśla litewski filozof Gintautas Mažeikis: *Kiedy czytamy teksty historyczne, np. sowieckie teksty o sowieckiej rzeczywistości, w których pojawia się termin „Pribałtyka”, od razu rozumiemy, że mówimy o sowieckiej Litwie, Łotwie i Estonii. Obecnie ten termin nie określa żadnego podmiotu politycznego, ponieważ kraje bałtyckie nazywają się i klasyfikują jako kraje bałtyckie. Tak więc ci, którzy wymawiają słowo „Pribałtyka”, przypisują to znaczenie jakiemuś wymagowanemu poczuciu sowieckości, które rzekomo jest teraz w jakiś sposób obecne. Jest obecne jako symulakrum, a nie jako rzeczywistość. Dlatego ludzie są zachęceni do budowania relacji nie w odniesieniu do krajów bałtyckich, ale w odniesieniu do wymagowanego symulakrum⁸⁵.*

Badacz wskazuje na dychotomię percepcji współczesnych Rosjan. Zjawisko to nazywa „podzielną świadomością”, w której przestrzeń poradziecka jest obecna dwojako: *jako obca (jest budowana jako realpolitik) oraz jako ciepła i intymna (przekazywana przez różne symulakry)*, bezpośrednio determinująca poparcie społeczne dla aktualnej polityki władz Rosji⁸⁶.

DNI ŻAŁOBY I PAMIĘCI NARODOWEJ

Ustawy o świętach państwowych przyjęte po 1991 roku stanowią naturalne odzwierciedlenie debaty publicznej, dotyczącej interpretacji konkretnych zagadnień historycznych. W interesującym nas temacie na szczególną uwagę zasługują święta upamiętniające walkę z okupantami zarówno z okresu II wojny światowej, jak i ery schyłkowej ZSRR, czyli tzw. dni męczeństwa narodowego, które łotewski historyk Mārtiņš Mintauris nazywa *przejawami posttotalitarnej traumy w społeczeństwie, spowodowanej opóźnioną żałobą po ofiarach reżimu⁸⁷*. Dla przykładu, 20 stycznia Łotysze obchodzą Dzień Pamięci Obrońców Barykad z 1991 roku, 2 marca – Narodowy Dzień Pamięci o Zbrojnym Oporze Partyzantów, 25 marca – Dzień Pamięci Ofiar Terroru Komunistycznego, 8 maja – Dzień Zwycięstwa nad Nazizmem i Dzień Pamięci Ofiar II Wojny Światowej, 14 czerwca – Dzień Pamięci Ofiar Ludobójstwa Komunistycznego (upamiętniający masowe deportacje z 1941 roku), 17 czerwca – Dzień Okupacji Republiki Łotewskiej, 11 sierpnia – Dzień Pamięci Bojowników o Wolność Łotwy, 23 sierpnia – Dzień Pamięci o Ofiarach Stalinizmu i Nazizmu. Ponadto pierwsza niedziela grudnia to Dzień Upamiętniający Ofiary Ludobójstwa Dokonanego przez Totalitarny Reżim

⁸⁴ Putin: *Raspad SSSR – krupneyszhaya geopoliticheskaya katastrofa veka* [Путин: Распад СССР – крупнейшая геополитическая катастрофа века], 27 X 2013, [online] https://www.youtube.com/watch?v=d4Xlwd911IY&ab_channel=, 19 II 2023.

⁸⁵ K. Amielushkin, *Gintautas Mazheikis...*

⁸⁶ Problem podzielonej świadomości dotyczy nie tylko krajów bałtyckich, lecz po części także Białorusi, a także Ukrainy i Gruzji.

⁸⁷ G. Laganovskis, *Spēja „panest” savu vēsturi – nācijas pācieņas jautājums*, *Latvijas Vēstnesis*, 12 IV 2022, [online] <https://lvportals.lv/viedokli/339504-speja-panest-savu-vesturi-nacijas-pascienas-jautajums-2022>, 20 VII 2023.

Komunistyczny na Narodzie Łotewskim⁸⁸. *W latach 90. na Łotwie postawiono Saeimie nie szczędzili starań, aby ogłaszać dni żałoby i pamięci, a po jakimś czasie prasa zaczęła pisać o tym, że mamy zbyt wiele dni żałoby związanej z upamiętnieniem zbrodni z czasów okupacji sowieckiej, stanowiąc swoistą jej reklamę [...]. Oczywiście zaznaczanie dni pamięci w kalendarzu jest najłatwiejszym sposobem zachowania pamięci historycznej, dlatego wydaje się formalne. Generalnie taki kalendarz polityczny jest dobrym barometrem pokazującym gęstość pamięci historycznej społeczeństwa, ale zależy on nie tylko od liczby dni obchodzonych, lecz także od tego, z czym związane są wyrażenia upamiętniające w danym dniu⁸⁹* – podkreśla Mintaus.

Podobny schemat obserwujemy również w Litwie⁹⁰, gdzie 13 stycznia obchodzi się Dzień Obrońców Wolności, upamiętniający ofiary wydarzeń w Wilnie w styczniu 1991 roku, 15 marca – Dzień Ratujących Litewskich Żydów, 8 maja – Dzień Wspomnienia Ofiar II Wojny Światowej, 14 maja – Dzień Oporu Obywatelskiego (na pamiątkę samospalenia Romasa Kalanty w ramach antysowieckiego protestu w 1972 roku), w trzecią niedzielę maja – Dzień Pamięci Partyzantów, Wojska i Jedności Społeczeństwa, 3 czerwca – Dzień Sajūdisu, 14 czerwca – Dzień Żałoby i Nadziei (upamiętniający sowieckie wywózki), 15 czerwca – Dzień Okupacji i Ludobójstwa (poświęcony aneksji Litwy do ZSRR), 31 lipca – Dzień Morderstwa w Miednikach (nawiązujący do wydarzeń z początku lat 90. XX wieku), 2 sierpnia – Dzień Ludobójstwa Romów, 23 sierpnia – Europejski Dzień Pamięci Ofiar Stalinizmu i Nazizmu oraz Dzień Szlaku Bałtyckiego, 22 września – Dzień Jedności Bałtów, 23 września – Dzień Pamięci o Ludobójstwie Litewskich Żydów. Jak podkreśla litewski historyk Alvydas Nikžentaitis: *Kiedy mówimy o tej narracji litewskiej dzisiaj, to jest temat wolności. Temat wolności, podobnie jak w Polsce zaczyna się od Solidarności, tak na Litwie zaczyna się od Sajūdisu – od końca lat 80. XX wieku. Tutaj ważną rolę odgrywają: bałtycki łańcuch, wydarzenia pod wieżą telewizyjną 1991 roku i idąc jeszcze w historię, do tego wszystkiego dotaczyć należy wojny partyzanckiej po II wojnie światowej, czyli odpowiednik żołnierzy wyklętych w Polsce⁹¹.*

Na marginesie rozważań trzeba dodać, że aneksja Krymu w 2014 roku wpłynęła na redefinicję stanowiska litewskiego wobec wspólnego polsko-litewskiego dziedzictwa, co widać chociażby na przykładzie świąt państwowych. Od 2014 roku w kalendarzu pojawiły się Dzień Bitwy pod Grunwaldem (15 lipca) czy Dzień Zaręczenia Wzajemnego Obojga (Litwy i Polski) Narodów 1791 roku (20 października). Ponadto w 2017 roku ustanowiono Dzień Pierwszej Spisanej w Europie Konstytucji 3 Maja 1791 roku (3 maja), a w 2023 roku – Dzień Rozpoczęcia Powstania 1863-1864 przeciwko Okupacyjnym Władzom Rosyjskiego Imperium (22 stycznia).

⁸⁸ *Latvijas Republikas Likums „Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām”*, Likumi.lv, 21 III 2002, [online] <https://likumi.lv/ta/id/72608-par-svetku-atceres-un-atzimejamam-dienam>, 20 VII 2023.

⁸⁹ *Spēja „panest” savu vēsturi...*

⁹⁰ *Lietuvos Respublikos Atmintinų dienų įstatymas*, 1997, [online] <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.41597/asr>, 20 VII 2023, 3 I 2024.

⁹¹ *Rozmowy w Mackiewiczówce. Prof. Alvydas Nikžentaitis... Więcej zob. A. Nikžentaitis, *Valstybė ir atmintis. Atminties kultūros ir jų reguliavimo būdai Lietuvoje, Vidurio ir Rytų Europoje*, Vilnius 2022, s. 336.*

Z kolei w rejestrze estońskiej Ustawy o świętach i dniach ustawowo wolnych od pracy⁹² znajdują się 14 czerwca – Dzień Żałoby (upamiętniający wywózki obywateli na Sybir w 1941 roku) i 23 sierpnia – Dzień Pamięci Ofiar Komunizmu i Nazizmu. Jak widać, w porównaniu do Litwy i Łotwy liczba odwołań do martyrologii narodowej jest nieporównywalnie mniejsza.

Wszystkie badane państwa upamiętniają dwa „dni niepodległości”: z 1918 roku oraz dzień restytucji państwowości w 1990 (Litwa) i 1991 roku (Łotwa i Estonia). Warto zauważyć, że szczególny akcent nad Bałtykiem położony jest na 14 czerwca, dzień upamiętniający sowieckie wywózki. Jak powiedział prezydent Łotwy Egils Levits w 2022 roku: *Deportacje z 14 czerwca 1941 roku przypominają nam, co może się stać, jeśli wolny i demokratyczny świat zdecyduje, by pozostać neutralnym i pozwolić na to, aby totalitarny reżim stosował terror wobec swoich sąsiadów, kiedy wybiera się politykę ustępstwa, kiedy boi się rozdrażnić agresora*⁹³.

MNIEJSZOŚCI NARODOWE – ZAKŁADNICY PAMIĘCI

Współczesna polityka historyczna państw bałtyckich obok pozytywnych aspektów, służących konsolidacji społeczeństwa i próbom odseparowania się od rosyjskich wpływów kulturowych (*soft power*) czy działaniom na rzecz wzmacniania zaufania społecznego do systemu demokracji i zabezpieczenia się przed neoimperialnymi zakusami putinowskiej Rosji, ma również negatywne konotacje. Przyjęty przez Bałtów dyskurs godzi przede wszystkim w mniejszości narodowe jako reprezentantów i spadkobierców trudnej historii, co stwierdza m.in. Rafał Chwedoruk, wedle którego w odniesieniu do takiej narracji *można mówić o prostej afirmacji historii narodowej, etnocentryzmie, pominięciu znaczenia m.in. mniejszości narodowych*⁹⁴. Niesie to ze sobą określone zagrożenia, takie jak wypchnięcie przedstawicieli innych narodowości na margines wolnościowej narracji historycznej i ograniczenie ich do roli niechcianego dziedzictwa „okupantów” – zakładników rewizji historycznych⁹⁵. Znalazło to wyraz na poziomie instytucjonalnym, czego jaskrawym przykładem stały się dyskryminujące ustawy o obywatelstwie młodych demokracji⁹⁶. Podjęte w tym zakresie decyzje były kompilacją zmian i różnic

⁹² *Pühade ja tähtpäevade seadus*, Riigi Teataja, 27 I 1998, [online] <https://www.riigiteataja.ee/akt/898484>, 20 VII 2023.

⁹³ *Prezydent Łotwy: rosyjska agresja na Ukrainę przypomina o okrucieństwach sowieckiej okupacji*, Dzieje.pl, 14 VI 2022, [online] <https://dzieje.pl/wiadomosci/prezydent-lotwy-rosyjska-agresja-na-ukraine-przypomina-o-okrucienstwach-sowieckiej>, 20 II 2023.

⁹⁴ R. Chwedoruk, *Polityka historyczna w Europie...*

⁹⁵ Problem dotyczy głównie przedstawicieli miejscowych Rosjan, a na Litwie – z uwagi na mocno żywotny w latach 90. XX w. antypolonizm i spory na gruncie języka mniejszości – również Polaków.

⁹⁶ *Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas*, [online] <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2348?fid=&id=57512>, 20 III 2023; *Pilsonības likums*, Likumi.lv, [online] <https://likumi.lv/ta/id/57512-pilsonibas-likums>, 20 III 2023; *Kodakondsuse seadus*, Riigi Teataja, 19 I 1995, [online] <https://www.riigiteataja.ee/akt/KodS>, 20 III 2023.

w odwoływaniu się do dziedzictwa historycznego narodów dominujących (etnicznych większości) i największych mniejszości narodowych. Dziś można z pewnością stwierdzić, że regulacje dotyczące przyznania obywatelstwa osobom legitymującym się dokumentami LSRS, ŁSRS czy ESRS były pokłosiem debaty historycznej przełomu lat 80. i 90. XX wieku i skutkowały utworzeniem w Łotwie i Estonii grup „nieobywateli” – *de facto* bezpaństwowców⁹⁷. *Byłoby jednak błędem ignorowanie ogromnych konsekwencji, jakie rozpad Związku Radzieckiego miał dla 25 mln etnicznych Rosjan, którzy znaleźli się jako obywatele nietytularni poza granicami nowo powstałej Federacji Rosyjskiej. „Pewnego dnia miliony Rosjan obudziły się bez ojczyzny, wszystko, co znali, zniknęło. Musieli uczyć się przez radio” i powstała nieoczekiwana „diaspora na plaży” [...]. Niezwykle duża liczba etnicznych Rosjan w tych trzech państwach naznaczyła ich politykę budowania narodu, a ciągła obecność rosyjskiej diaspory stwarza ogromne możliwości wywierania tam wpływow przez Kreml – pisze Sarah Coolican*⁹⁸.

Dyskryminacja języków mniejszości w sferze publicznej i gospodarczej⁹⁹, procesy nastawione na likwidację szkolnictwa mniejszościowego¹⁰⁰, a po wybuchu wojny w Ukrainie stygmatyzacja języka rosyjskiego i inicjacja procesów systemowych zmierzających do usunięcia go z edukacji publicznej dodatkowo pogłębiają kryzys w stosunkach władzy z lokalnymi Rosjanami¹⁰¹. Poczucie ostracyzmu i napiętnowania staje się zresztą elementem manipulacji stosowanym przez rosyjską maszynę propagandową, podnoszącą w stosunku do niepokornych sąsiadów (najczęściej byłych republik ZSRR) argument konieczności „obrony praw mniejszości i praw człowieka”¹⁰². Brak rozliczenia Bałtów z udziału w administracji nazistowskiej i upamiętniania tych wydarzeń w przestrzeni publicznej¹⁰³, a także z tworzenia instytucjonalnego systemu sowieckiego w wymiarze

⁹⁷ A. Kuczyńska-Zonik, *Dyskurs narodowościowy na Litwie w kontekście współczesnych wyzwań*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2016, z. 5, s. 285-287.

⁹⁸ S. Coolican, *The Russian Diaspora in the Baltic States: The Trojan Horse That Never Was*, Medium, 10 XII 2021, [online] <https://lsideas.medium.com/the-russian-diaspora-in-the-baltic-states-the-trojan-horse-that-never-was-337644c0beef>, 20 IV 2023.

⁹⁹ *Łotwa wyrzuca język rosyjski z gospodarki*, Rzeczpospolita, 29 VIII 2022, [online] <https://www.rp.pl/gospodarka/art36949221-lotwa-wyrzuca-jezyk-rosyjski-z-gospodarki>, 13 II 2023.

¹⁰⁰ Więcej zob. E. Kuzborska-Pacha, *Ochrona prawna mniejszości narodowych w państwach bałtyckich*, Warszawa 2019, s. 492.

¹⁰¹ B. Jundo-Kaliszewska, A. Kuczyńska-Zonik, *Wyzwania litewskiej i lotewskiej oświaty w dobie agresji Rosji na Ukrainę*, Komentarze IEŚ 739, 7 XII 2022, [online] <https://ies.lublin.pl/komentarze/wyzwania-litewskiej-i-lotewskiej-oswiaty-w-dobie-agresji-rosji-na-ukraine/>, 23 III 2023.

¹⁰² Nie dotyczy to tylko państw bałtyckich. Argument ten legitymizował wojnę w Gruzji, aneksję Krymu i zbrojną napaść na Ukrainę. Wcześniej zaś podlegał do konfliktów na tle narodowościowym i tworzenia państw nieuznawanych na przestrzeni poradzieckiej, takich jak Abchazja czy Naddniestrze. Por. B. Jundo-Kaliszewska, *Zakładnicy historii...*, s. 13-14.

¹⁰³ 16 marca był w latach 1998-2000 świętem państwowym na Łotwie, upamiętniającym Łotyszy – byłych żołnierzy Waffen SS. Temat przywrócenia święta sporadycznie powraca na agendę sejmową. *V etom godu na 16 marta vozmozhno bolshe provokacyi – glava MVD* [В этом году на 16 марта возможно больше провокаций – глава МВД], LSM.LV, 15 III 2018, [online] <https://rus.lsm.lv/sta-tja/novosti/politika/v-etom-godu-na-16-marta-vozmozhno-bolshe-provokacyi-glava-mvd.a271431/>, 15 III 2023.

lokalnym i zarządzania nim, jest współcześnie traktowane jako przejaw „hipokryzji” charakterystycznej dla przedstawicieli „zakłamanego kolektywnego Zachodu”. Państwa bałtyckie ukazują się w medialnych przekazach Moskwy jako „faszystowskie” i do tego indolentne narzędzie USA, wykorzystywane w celu osłabienia Rosji¹⁰⁴. Analiza dyskursu medialnego pozwala wysnuć wniosek, że najbardziej narażeni na wpływy rosyjskiej propagandy przedstawiciele mniejszości rosyjskiej oraz osoby odczuwające sentyment i utożsamiające się z minionym systemem, nieznające języków państwowych bądź słabo się nimi posługujące i przez to pozostające w rosyjskiej sferze informacyjnej. Poza tym warto pamiętać, że społeczności rosyjskojęzyczne i polskojęzyczne w państwach bałtyckich (a obecnie również uchodźcy wojenni z Ukrainy oraz polityczni z Białorusi i Rosji) nie stanowią monolitu światopoglądowego¹⁰⁵, jednak sankcje, wynikające pośrednio z dyskursu historycznego, dotyczą wszystkich.

ZAKOŃCZENIE

Nie ulega wątpliwości, że współczesna polityka historyczna państw bałtyckich odgrywa rolę strategiczną. Po pierwsze, konsoliduje naród etniczny wokół wartości kulturowo-politycznych, tworząc współczesną litewską, łotewską czy estońską tożsamość narodową o proeuropejskich inklinacjach i będąc gwarantem kontynuacji ich państwowości w wymiarze wewnętrznym. *Kraje autorytarne nie są zdolne do wypracowania nowych nurtów w kulturze pamięci, dlatego eksploatują stare utarte narracje. W naszym regionie są to narracje propagandowe ZSRR. Umiejętność zmiany narracji i zdolność kreowania własnej opowieści historycznej to nieodzowny element modernizacji społeczeństwa* – uważa Alvydas Nikžentaitis¹⁰⁶.

Ponadto zarządzanie pamięcią pełni funkcję asekuracyjną i prewencyjną zarazem; na przestrzeni trzech dekad chroniło lokalne demokracje przed próbami destabilizacji ze strony Federacji Rosyjskiej. *To jest wojna Rosji przeciwko demokracji, przeciwko zachodniemu światu. To także nasza wojna*¹⁰⁷ – mówił w 2022 roku prezydent Estonii, akcentując zarówno wartość demokracji, jak i przynależność Bałtów do Europy. Mimo pewnych różnic dziś można mówić o konwergencji dyskursów dziejowych Litwy, Łotwy i Estonii, w których centrum znalazły się redefinicja wydarzeń z II wojny światowej w wymiarze wewnętrznym i zewnętrznym oraz uznanie okresu przynależności

¹⁰⁴ W tym sensie można mówić o pewnym sukcesie działań podejmowanych na rzecz odseparowania się od „ruskiego miru” i pozbycia się etykiety „republik sowieckich” na poziomie recepcji przede wszystkim przez spadkobiercę „Imperium Zła” (paradoksalnie).

¹⁰⁵ Więcej zob. A. Kuczyńska-Zonik, *Mniejszości rosyjskojęzyczne w państwach bałtyckich a agresja Rosji na Ukrainę*, Komentarze IEŚ 551, 8 III 2022, [online] <https://ies.lublin.pl/komentarze/mniejszosci-rosyjskojezyczne-w-panstwach-baltyckich-a-agresja-rosji-na-ukraine/>, 10 III 2023.

¹⁰⁶ *Rozmowy w Mackiewiczówce. Prof. Alvydas Nikžentaitis...*

¹⁰⁷ *Prezydent Estonii: potrzebujemy w Europie lidera. Może to być polski prezydent*, Polskie Radio 24, 17 V 2022, [online] <https://polskieradio24.pl/5/1223/artykul/2959881.prezydent-estonii-potrzebujemy-w-europie-lidera-moze-to-byc-polski-prezydent>, 20 VI 2023.

do ZSRR za okupację. Recepcja ta okazała się mieć charakter fundamentalny nie tylko w kontekście ochrony procesów liberalizujących życie publiczne w kraju, lecz także z punktu widzenia architektury bezpieczeństwa regionu. Jak wynika z sondaży wykonanych na zlecenie Parlamentu Europejskiego, odsetek osób popierających UE w państwach bałtyckich w 2022 roku oscyluje w granicy średniej unijnej, tj. ok. 70%, co można interpretować zarówno jako poparcie dla rządów prawa zachodnich demokracji, jak też sukces proeuropejskich dyskursów bałtyckich¹⁰⁸. Można zaryzykować tezę, że wynik ten jest efektem konsekwentnie realizowanej przez Wilno, Rygę i Tallin polityki, na którą złożyły się: odwołania do pruskiego dziedzictwa w przypadku Łotyszy i Estończyków oraz dziedzictwa Wielkiego Księstwa Litewskiego przez Litwinów, silna więź z diasporami na Zachodzie, redefinicja II wojny światowej, antysowiecka narracja i najdalej posunięta w dawnych republikach ZSRR desowietyzacja, stosunkowo duża odporność na przekaz informacyjny mediów reżimowych, promocja demokratycznego systemu jako najdoskonalszej formy zarządzania państwem, wreszcie aktywna praca nad pamięcią europejską (w wymiarze wewnętrznym i zewnętrznym).

Trudno nie zgodzić się z Marcinem Golką, który pisze, że *pamięć społeczna, podobnie zresztą jak pamięć indywidualna, jest z jednej strony nader ważna, a z drugiej wydaje się zjawiskiem tak oczywistym, że niemal nie zdajemy sobie sprawy z jej istnienia. Jej rolę uświadamiamy sobie dopiero w chwilach zawirowań dziejowych, prób zniekształcania jej treści przez jakieś siły społeczne, a jeszcze bardziej w momentach jej zerwania*¹⁰⁹.

Nieodległe doświadczenia Bałtów skłaniają do namysłu nad skutecznością strategii obranej przez bałtyckie rządy w chwili przełomu. Europejska tożsamość Bałtów, będąca remedium na postsowieckie autokratyzmy, została zbudowana w opozycji do niedemokratycznej przeszłości w okresie przynależności państw bałtyckich do imperium sowieckiego. Ukoronowaniem podejmowanych działań niewątpliwie były słowa prezydenta USA Joe Bidena wypowiedziane na szczycie NATO w Wilnie w 2023 roku: *To Szlak Bałtycki, a nie Mur Berliński są prawdziwymi symbolami przyszłości Europy*¹¹⁰.

Choć krajom bałtyckim nie udało się uniknąć pewnych błędów, chociażby w obszarze budowania zaufania do struktur władzy i na niwie polityki wobec mniejszości narodowych, można mówić o sukcesie w procesie kształtowania nowoczesnej, bałtyckiej prodemokratycznej tożsamości. Zważywszy na fakt, że w bezpośrednim sąsiedztwie tych państw znajdują się zepchnięte na margines polityki europejskiej państwa niedemokratyczne, takie jak Rosja czy Białoruś, sukces Litwy, Łotwy i Estonii dodatkowo zyskuje na znaczeniu.

¹⁰⁸ Największy euroentuzjizm w 2022 roku prezentowali Estończycy – 72%, na drugim miejscu uplasowali się Litwini z wynikiem 68%, na Łotwie wynik wyniósł 64%. *Polacy najbardziej euroentuzjastycznym narodem w Unii. Sondaż Kantar dla UE*, Bankier.pl, 10 II 2022, [online] <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Polacy-najbardziej-euroentuzjastycznym-narodem-w-Unii-Sondaz-Kantar-dla-UE-8275339.html>, 20 I 2023.

¹⁰⁹ M. Golka, *Pamięć społeczna i jej implanty*, Warszawa 2009, s. 8.

¹¹⁰ *Istorinė Joe Bideno kalba Vilniuje: „Baltijos kelias, ne Berlyno siena, tapo simboliu Europos ateičiai”*, TV 3, 12 VII 2023, [online] <https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/istorine-joe-bideno-kalba-vilniuje-baltijos-kelias-ne-berlyno-siena-tapo-simboliu-europos-ateiciai-n1247841>, 15 VII 2023.

BIBLIOGRAFIA

- Amielushkin K., *Gintautas Mazheikis: termin „Pribaltika” uzhe ni na chto ne ukazyvaet* [Амелюшкин К., Гинтаутас Мажейкис: термин „Прибалтика” уже ни на что не указывает], Delfi, 12 VI 2016, [online] <https://www.delfi.lt/ru/v-fokuse/novosti/gintautas-mazheikis-termin-pribaltika-uzhe-ni-na-chto-ne-ukazyvaet.d?id=71192462>.
- Bichta T., Michalczuk-Wlizlo M., *Jednoizbowość jako cecha parlamentów państw bałtyckich*, „Przeгляд Prawa Konstytucyjnego” 2012, no. 1(9), <https://doi.org/10.15804/ppk.2012.01.03>.
- Bobryk A., *Między buntem i patriotyzmem. Polska młodzież w subkulturze punk na Wileńszczyźnie*, [w:] *Kultura polska na Litwie*, red. W. Lis, Lublin 2021.
- Brzeziński A.M., *Oskar Halecki a Liga Narodów. Poglądy i działalność*, Łódź 2016, <https://doi.org/10.18778/8088-299-7>.
- Chwedoruk R., *Polityka historyczna*, Warszawa 2018.
- Chwedoruk R., *Polityka historyczna w Europie – periodyzacja i wiodące dyskursy*, „Studia Polilogiczne” 2015, no. 35.
- Cichocki B., *Wschodnia granica zewnętrzna rozszerzonej Unii Europejskiej*, „Prace OSW” 2004, no. 14.
- Coolican S., *The Russian Diaspora in the Baltic States: The Trojan Horse That Never Was*, Medium, 10 XII 2021, [online] <https://lseideas.medium.com/the-russian-diaspora-in-the-baltic-states-the-trojan-horse-that-never-was-337644c0beef>.
- Czajowski A., *Demokratyzacja Rosji w latach 1987-1999*, Wrocław 2001.
- Dokument: ENSV ülemnõukogu deklaratsioon 16. novembrist 1988*, ERR, 15 XI 2018, [online] <https://www.err.ee/877219/dokument-ensv-ulemnoukogu-deklaratsioon-16-novembrist-1988>.
- Fukuyama F., *Koniec historii*, przeł. T. Bieroń, M. Wichrowski, Kraków 2009.
- Girdvainis J., *Dainuojanti revoliucija Vilniaus barikadose*, Vilnius 2011.
- Golka M., *Pamięć społeczna i jej implanty*, Warszawa 2009.
- Gorbaczow M., *Przebudowa i nowe myślenie dla naszego kraju i dla całego świata*, Moskwa 1985.
- Gorbaczow M., *Sam ze wspomnieniami*, przeł. O. Morańska, Warszawa 2014.
- Heller M., *Maszyna i śrubki. Jak hartował się człowiek sowiecki*, Paryż–Warszawa–Kraków 2015.
- Ilves T.H., *Vabariigi presidendi Toomas Hendrik Ilvese kõne ametisseastumise tseremoonial 9. oktoobril 2006*, Arvamus, 10 X 2006, [online] <https://arvamus.postimees.ee/1586469/vabariigi-presidendi-toomas-hendrik-ilvese-kone-ametisseastumise-tseremoonial-9-oktoobril-2006>.
- Iržiķevičius R., *Lithuania and Belarus: Will Lithuania Become Belarus’ „Iceland”?*, „BSR Policy Briefing series” 2020, no. 4.
- Isajew I., *Kraje bałtyckie wyspą demokracji w Europie Środkowo-Wschodniej. Dlaczego?*, Obywatele.news, [online] <https://obywatele.news/kraje-baltyckie-wyspa-demokracji-w-europie-srodkowo-wschodniej-dlaczego/>.
- Iškilmingas posėdis 1993 m. sausio 13 d. Skirtas laisvės gynėjų dienai – sausio 13-ajai paminėti. Stenograma*, [online] <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.235560?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=44a23532-3cf9-4520-ad13-a4d7c925082a>.

- Igyvą grandinę sustoję žmonės: tai Lietuvoje prieš trisdešimtmetį pradėtos kovos tęsinys*, Delfi, 23 VIII 2020, [online] <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/i-gyva-grandine-sustoje-zmones-tai-lietuvoje-pries-trisdesimtmeti-pradetos-kovos-tesinys.d?id=85063411>.
- Jundo-Kaliszewska B., *Białoruskie rozrachunki albo kryzys migracyjny na Litwie*, „Biuletyn Centrum Studiów Migracyjnych Uniwersytetu Łódzkiego” 2021, no. 5(14).
- Jundo-Kaliszewska B., *Etnologwistyczna istota nacjonalizmu litewskiego i antypolonizm Litwinów na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w.*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2013, no. 91, <https://doi.org/10.18778/0208-6050.91.13>.
- Jundo-Kaliszewska B., *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie*, Łódź 2019, <https://doi.org/10.18778/8142-196-6>.
- Jundo-Kaliszewska B., Frykowska-Włodarska A., *National and Ethnic Minorities and the Image of the State in International Public Relations: A Comparative Study of Lithuania and Estonia*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowej” 2021, z. 19, <https://doi.org/10.36874/RIESW.2021.3.8>.
- Jundo-Kaliszewska B., Kuczyńska-Zonik A., *Wyzwania litewskiej i lotewskiej oświaty w dobie agresji Rosji na Ukrainę*, Komentarze IEŚ 739, 7 XII 2022, [online] <https://ies.lublin.pl/komentarze/wyzwania-litewskiej-i-lotewskiej-oswiaty-w-dobie-agresji-rosji-na-ukraine/>.
- Jundo-Kaliszewska B., Lachowski T., *Odzyskanie niepodległości przez państwa bałtyckie w świetle procesu rozpadu ZSRS oraz następcze rozliczenie okresu sowieckiej okupacji. Wybrane aspekty natury prawnej i politycznej*, „Władza Sądzenia” 2021, no. 20.
- Kasekamp A., *A History of the Baltic States*, London 2010, <https://doi.org/10.1007/978-0-230-36450-9>.
- Kodakondsuse seadus*, Riigi Teataja, 19 I 1995, [online] <https://www.riigiteataja.ee/akt/KodS>.
- Kuczyńska-Zonik A., *Dyskurs narodowościowy na Litwie w kontekście współczesnych wyzwań*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2016, z. 5.
- Kuczyńska-Zonik A., *Mniejszości rosyjskojęzyczne w państwach bałtyckich a agresja Rosji na Ukrainę*, Komentarze IEŚ 551, 8 III 2022, [online] <https://ies.lublin.pl/komentarze/mniejszosci-rosyjskojezyczne-w-panstwach-baltyckich-a-agresja-rosji-na-ukraine/>.
- Kuzborska-Pacha E., *Ochrona prawna mniejszości narodowych w państwach bałtyckich*, Warszawa 2019.
- Lachowski T., *From Homo Sovieticus to Russkiy Mir: The Kremlin's Genocidal Policy Against the Ukrainian Nation in The Light of International Law and The Thought of Raphael Lemkin*, „Perspectives on the 20th Century” 2022, no. 7.
- Laganovskis G., *Spēja „panest” savu vēsturi – nācījas pašcieņas jautājums*, Latvijas Vēstnesis 12 IV 2022, [online] <https://lvportals.lv/viedokli/339504-speja-panest-savu-vesturi-nacijas-pascie-nas-jautajums-2022>.
- Latvijas Republikas Likums „Par svētku, atceres un atzīmējamām dienām”*, Likumi.lv, 21 III 2002, [online] <https://likumi.lv/ta/id/72608-par-svetku-atceres-un-atzimejamam-dienam>.
- Lietuvos Respublikos Atmintinų dieną įstatymas*, 1997, [online] <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.41597/asr>.
- Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymas*, [online] <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2348:jfwid=>.

- Litwa: 50% mieszkańców opowiada się za usunięciem pomników żołnierzy sowieckich*, TVP Wilno, 14 VI 2022, [online] <https://wilno.tvp.pl/60749293/litwa-50-mieszkancow-opowiada-sie-za-usunieniem-pomnikow-zolnierzy-sowieckich>.
- Łossowski P., *Kraje bałtyckie na drodze od demokracji parlamentarnej do dyktatury (1918-1934)*, Wrocław 1972.
- Łotwa wyrzuca język rosyjski z gospodarki*, Rzeczpospolita, 29 VIII 2022, [online] <https://www.rp.pl/gospodarka/art36949221-lotwa-wyrzuca-jezyk-rosyjski-z-gospodarki>.
- Marciniak W., *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Sowieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej*, Kraków 2001.
- Myths and Misconceptions in the Debate on Russia: How They Affect Western Policy, and What Can Be Done*, Chatham House, 13 V 2021, [online] <https://www.chathamhouse.org/2021/05/myths-and-misconceptions-debate-russia/myth-11-peoples-ukraine-belarus-and-russia-are-one>.
- Na Litwie utworzono żywy łańcuch do granicy z Białorusią [fotogaleria]*, TVP Wilno, 23 VIII 2020, [online] <https://wilno.tvp.pl/49531178/na-litwie-utworzono-zywy-lancuch-do-granicy-z-bialorusia-fotogaleria>.
- Nations in Transit 2022. From Democratic Decline to Authoritarian Aggression*, Freedom House, 10 I 2023, [online] https://freedomhouse.org/sites/default/files/2022-04/NIT_2022_final_digital.pdf.
- Nieczypor K., Wilk A., Żochowski P., *Kryzys wokół Donbasu. Między blefem a wojną*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 6 IV 2021, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-04-06/kryzys-wokol-donbasu-miedzy-blefem-a-wojna>.
- Nikžentaitis A., *Válstybė ir atmintis. Atminties kultūros ir jų reguliavimo būdai Lietuvoje, Vidurio ir Rytų Europoje*, Vilnius 2021.
- Nowotarski B., *Jak budować nowe demokracje i jak strzec je przed erozją. Co mówią nam światowe doświadczenia przelomu XX i XXI wieku*, Wrocław 2012.
- Ołędzka J., *Konflikty pamięci a geopolityka przestrzeni poradzieckiej*, [w:] *Świadectwa pamięci. W kręgu źródeł i dyskursów (od XIX wieku do dzisiaj)*, red. E. Dąbrowicz, B. Larenta, M. Domurad, Białystok 2017.
- Państwa bałtyckie masowo pozbywają się sowieckich pomników – symboli okupacji*, Polska Agencja Prasowa, 30 XII 2022, [online] <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1515521%2Cpanstwa-baltyckie-masowo-pozbywaja-sie-sowieckich-pomnikow-symboli>.
- Pawlak C., *Konflikt na Wschodzie Ukrainy i aneksja Krymu – standardowym przykładem działań hybrydowych*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2017, vol. 11, no. 1.
- Piervyj sjezd narodnyh deputatov SSSR. 25 maja-9 iyunya 1989 g. Stenograficheskij otchet [Первый Съезд народных депутатов СССР. 25 мая-9 июня 1989 г. Стенографический отчет]*, t. 1-2, Moskva 1989.
- Pilsonības likums*, Likumi.lv, [online] <https://likumi.lv/ta/id/57512-pilsonibas-likums>.
- Platt K.M.F., *Entangled Histories in Eastern Europe: Complementary Occlusions and Interlocking Extremes in Baltic-Russian Memory Conflicts*, „Journal of Baltic Studies” 2020, vol. 51, no. 3, <https://doi.org/10.1080/01629778.2020.1790402>.

- Polacy najbardziej euroentuzjastycznym narodem w Unii. Sondaż Kantar dla UE*, Bankier.pl, 10 II 2022, [online] <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Polacy-najbardziej-euroentuzja-stycznym-narodem-w-Unii-Sondaz-Kantar-dla-UE-8275339.html>.
- Pravatorau D., *From „Soviet West” to „Western East”: Russia’s Reimagination of Baltic „Westernness” in a Post-2004 Geopolitical Reality*, „Journal of Baltic Studies” 2023, [online] <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01629778.2023.2203126>, <https://doi.org/10.1080/01629778.2023.2203126>.
- Premier Estonii: jedyną drogą do pokoju jest wyparcie Rosji z Ukrainy*, Polskie Radio 24, 8 I 2023, [online] <https://polskieradio24.pl/5/1223/artykul/3099392,premier-estonii-jedyna-droga-do-pokoju-jest-wyparcie-rosji-z-ukrainy>.
- Prezydent Estonii: potrzebujemy w Europie lidera. Może to być polski prezydent*, Polskie Radio 24, 17 V 2022, [online] <https://polskieradio24.pl/5/1223/artykul/2959881,prezydent-estonii-potrzebujemy-w-europie-lidera-moze-to-byc-polski-prezydent>.
- Prezydent Łotwy: rosyjska agresja na Ukrainę przypomina o okrucieństwach sowieckiej okupacji*, Dzieje.pl, 14 VI 2022, [online] <https://dzieje.pl/wiadomosci/prezydent-lotwy-rosyjska-agresja-na-ukraine-przypomina-o-okrucienstwach-sowieckiej>.
- Pühade ja tähtpäevade seadus*, Riigi Teataja, 27 I 1998, [online] <https://www.riigiteataja.ee/akt/898484>.
- Putin: Raspad SSSR – krupneyshaya geopoliticheskaya katastrofa veka [Путин: Распад СССР – крупнейшая геополитическая катастрофа века]*, 27 X 2013, [online] <https://www.youtube.com/watch?v=d4Xlwd91IY&ab>.
- Repšienė R., *Tešiant tapatybės mitologijos temą: Czesław Miłosz*, [online] <https://www.sphairos.lt/wp-content/uploads/2021/05/136-148-R.-Repšiene-LKT-2-1.pdf>.
- Rinne H., *Laulev revolutsioon. Eesti rokipõlvkonna ime*, Tallinn 2008.
- Rozmowy w Mackiewiczówce. Prof. Alvydas Nikžentaitis #11*, TVP Wilno, 20 II 2023, [online] https://www.youtube.com/watch?v=sFAh4JOYa8M&ab_channel=TVPWilno.
- Rozmowy w Mackiewiczówce. Tomas Venclova: o niepodległym Państwie Litewskim*, TVP Wilno, 11 III 2022, [online] https://www.youtube.com/watch?v=aMe73byzcAQ&ab_channel=TVPWilno.
- Rozmowy w Mackiewiczówce. Vytautas Landsbergis*, TVP Wilno, 18 X 2022, [online] https://www.youtube.com/watch?v=HdCJR5shT0c&ab_channel=TVPWilno.
- „Spetsialnaya voyennaya operaciya” na Ukrainie: otnosheniye rossiyan. Tret’ya volna (13-16 marta)* [„Специальная военная операция” на Украине: отношение россиян. Третья волна (13-16 марта)], 16 III 2023, [online] <https://russianfield.com/beregiterossiy>.
- V etom godu na 16 marta vozmozhno bolshe provokacyi – glava MVD [В этом году на 16 марта возможно больше провокаций – глава МВД]*, LSM.LV, 15 III 2018, [online] <https://rus.lsm.lv/statja/novosti/politika/v-etom-godu-na-16-marta-vozmozhno-bolshe-provokacyi-glava-mvd.a271431/>.
- Važgauskaitė J., *Istorinė Joe Bideno kalba Vilniuje: „Baltijos kelias, ne Berlyno siena, tapo simboliu Europos ateičiai”*, TV 3, 12 VII 2023, [online] <https://www.tv3.lt/naujiena/lietuva/istorine-joe-bideno-kalba-vilniuje-baltijos-kelias-ne-berlyno-siena-tapo-simboliu-europos-ateiciai-n1247841>.

- Vtoroj sjezd narodnyh deputatov SSSR, 12-24 dekabrya 1989 g.* [Второй съезд народных депутатов СССР, 12-24 декабря, 1989 г. Стенографический отчет], t. 4, Moskva 1990.
- Wiśniewska I., *Zachodnie sankcje i ich konsekwencje*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 24 II 2022, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2022-02-24/zachodnie-sankcje-i-ich-konsekwencje>.
- Wodnicki J., *Znaczenie Sojuszu Północnoatlantyckiego w umacnianiu bezpieczeństwa na wschodniej flance NATO*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2019, vol. 13, no. 1, <https://doi.org/10.34862/rbm.2019.1.11>.
- Wschodnia flanka NATO po roku wojny – mobilizacja różnych prędkości*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 21 II 2023, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-02-21/wschodnia-flanka-nato-po-roku-wojny-mobilizacja-roznych>.
- Zaremba M., *Polityka historyczna w służbie władzy*, *Polityka*, 29 XI 2016, [online] <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kraj/1684752,1,polityka-historyczna-w-sluzbie-wladzy.read>.

---

dr Barbara JUNDO-KALISZEWSKA – adiunkt w Katedrze Teorii Prawa i Myśli Politycznej Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politologicznych UŁ. W 2016 r. obroniła tytuł doktora nauk humanistycznych w zakresie historii. Jej monografia podoktorska pt. *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie* (Łódź 2019) była nominowana do Nagrody Historycznej im. Kazimierza Moczarskiego. Za interesowania badawcze: stosunki polsko-litewskie w XX i XXI w., polityka etniczna i narracje historyczne państw bałtyckich, straty wojenne Polski. Członkini Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy.